

لزوم تربیت اسلامی دانش آموزان در مدارس ما

رویا خاکدوست

چکیده:

تربیت دینی به مفهوم فراگیر آن که به معنای آموزش و پرورش دینی است؛ می‌تواند کلیدی‌ترین نقش را در توسعه معنوی و کمال یک جامعه دینی ایفا نماید. هرگونه کاستی یا کوتاهی در این امر، موجب بروز اختلالات و نابهنجاری‌های جبران ناپذیری در پرورش نسل نوین هر جامعه می‌شود. از این‌رو، برای اصلاح جامعه و پیشگیری از انحرافات اجتماعی، لازم است، فرایند تربیت در اندیشه دینی، شناسایی شود. از آن‌جا که آغاز این امر در خانواده است، این گفتار فرآیند آموزش و پرورش دینی را از خانواده آغاز و در گستره‌های فراتر دنبال می‌کند. روش‌ها و راهکارهای زمینه‌سازی تربیت دینی پیش از تولد، آغاز تولد و پس از آن را در چارچوب کریمه‌های قرآنی، سیره پیامبر و امامان معصوم به بحث می‌گذارد. راهکارهای بهینه‌سازی فرایند پرورش دینی در خانواده، در قالب بحث‌هایی همانند پیشگیری از تحریکات جنسی کودکان، ابراز مهر و محبت، تأمین امنیت، تکریم و احترام فرزندان و بازی کودکان دنبال شده و پس از طرح عمده‌ترین عوامل ضعف و کاستی تربیت دینی فرزندان و آسیب‌شناسی آموزش دینی، به برخی از روش‌های درست برخورد با نوجوانان اشاره شده است.

کلمات کلیدی: دین - تربیت - اسلام - تربیت اسلامی - سیره

بهینه‌سازی تربیت دینی فرزندان و پیشگیری از آسیب‌ها و انحرافات تربیتی و سازوکارهای تربیتی اسلام جهت درک بیشتر لذت دینی دغدغه ذهن و دل همه پدران، مادران و مربیان دلسوز جامعه است. آمارهای نگران‌کننده آسیب‌ها و انحرافات اجتماعی، حساسیت همه را برانگیخته و آنان را با این پرسش اساسی مواجه کرده که چه کاری باید انجام دهند؟ این دغدغه‌ها ما را بر آن داشت که به سراغ یکی از صاحب‌نظران علوم تربیتی و کارشناسی آموزش و پرورش کشور رفته و پرسش‌ها را در چند نشست با ایشان در میان بگذاریم. اینک بخش اول این نشست در موضوع فرایند تربیت دینی فرزندان در خانواده تقدیم می‌گردد.

* تربیت دینی از حیث علوم تربیتی، چگونه مفهوم‌شناسی میشود؟

مجموعه اقدامات رفتاری و گفتاری که به تربیت و سامانیابی شخصیت دینی انسان میانجامد، فرایند تربیت دینی نامگذاری میشود. اما در مفهوم عامتر، تربیت دینی معادل واژه انگلیسی religious education است که واژه education هم بر آموزش و پرورش و هم بر تربیت قابل اطلاق است. بکارگیری متغیر آموزش، در فرایند پرورش از این رو است که اقدامات پرورشی، جدا و بریده از عملکردهای آموزشی نمیتوانند پیش برنده و مفید باشند. بسیاری از منش و ساختارهای شخصیتی که بر اثر اقدامات عملی و رفتاری در فرد ایجاد میشوند، ریشه آموزشی دارند. البته آموزش به تنهایی کافی نیست و اقدامات مکمل پرورشی هم، لازم و ضروری است. بنابراین، در جهت آسیب‌شناسی تربیت دینی، هم آسیب‌شناسی آموزش و هم آسیب‌شناسی پرورش دینی لازم است تا در

پی این آسیب شناسی بتوان گامهای مؤثری در پیشگیری از انحرافات اجتماعی برداشت؛ به ویژه در جامعه دینی ما که نقص در این امر میتواند از مهمترین عوامل ایجاد انحرافات شمرده شود.[۱]

برای شناخت راهکارهای آموزشی و پرورشی دین، یادآوری دو نکته لازم است: نخست این که، پرورش یا آموزش یک فرایند است یعنی کاری ناگهانی نیست که بتوان با آن برخورد های کلیشهای کرد. دوم اینکه؛ در تربیت دینی، باید بین خود تربیت و زمینه سازی برای آن، جداسازی داشته باشیم. تربیت فرایندی است که باید آن را از نقطه صفر آغاز کرد و زمینه های تربیت هم، بخشی از این فرایند است. از این رو، پرداختن به زمینه های تربیت دینی نیز همانند خود تربیت مهم و سرنوشت ساز است. برای نمونه یکی از اهداف تربیت دینی این است که فرزندان ما اهل بیت و خاندان نبوت (ص) را الگو و مدل زندگی خود بدانند و پای در راه آنان بگذارند. بستر سازی و هموار سازی این الگوپذیری، در آموزش های دینی به صورت پایبندی به دستورها و آداب مستحب و بیزهای آمده است. شاید به سادگی نتوان برای برخی از این آداب، معیار و توجیه علمی پیدا کرد اما تأکید و عملکرد خود اهل بیت (ع) و توجه به پیامدهای مثبت آن، نشانگر لزوم پایبندی به این آداب است.

بنابراین، اگر هنگام بررسی تربیت دینی، گاه با بحران دینگریزی بعضی از جوانان و نوجوانان روبرو میشویم، باید در جمع بندی و داوری خود، بیتوجهی به برخی از بسترهای تربیت را نیز به حساب آوریم. بسیار مهم است که در بررسی و مطالعه فرایند تربیت دینی، به بسترها و زمینه های نیز توجه کنیم. بسیاری از چالشها و بحرانهای بزرگی که امروزه با آن مواجهیم، دستاورد و پیامد نادیده انگاری کارهای کوچکی است که در روانشناسی به آن «کوچکهای بزرگ» [۲] گویند.

✱ خانواده چه نقشی در بهینه سازی تربیت دینی و پیشگیری از انحرافات اجتماعی میتواند داشته باشد؟

آغاز تربیت، آموزشها و پرورشهای مستقیم و غیر مستقیم خانواده است. خانواده نقش بستر سازی و پیشگیری را ایفا میکند. اگر در خانواده فرهنگ سازی و درونی سازی ارزشها درست و به موقع انجام شود، بسیاری از این مشکلات خود به خود از میان برداشته میشود. امروزه کارشناسان امور تربیتی معتقدند که اگر ما سرمایه گذاریهای خود را از بستر سازیها و پیشگیریها آغاز کنیم، هم ریشه ایتر و اصولیتر و هم ارزانتر کار خود را پیش میبریم. به جای اینکه پس از مواجه شدن با هر مشکل با آن برخورد کرد، میتوانیم بسیاری از این چالشها را پیش از به وقوع پیوستن از میان برداریم.

✱ تربیت دینی را از چه هنگامی آغاز کنیم؟

امروزه کارشناسان آموزش و پرورش، در تعیین نخستین و بهترین زمان آموزش و پرورش دینی، با یکدیگر هم صدا و هم دیدگاه نیستند. برخی سن ۶ سالگی، بعضی ۷ سالگی و گروهی هم، هنگام تولد را بهترین نقطه آغاز میدانند. برخی از یافته های روانشناسی رشد، نشانگر این است که ما میتوانیم پاره های از اقدامات آموزشی یا پرورشی را، پیش از تولد آغاز کنیم. زیرا جنین آدمی حتی هنگام بودن در رحم، اثرپذیری شناختی دارد. از نگاه اسلامی نیز، تربیت دینی یک فرایند چند مرحله ای است که نقطه آغاز آن، پیش از تولد است.

(۱) - زمینه سازی تربیت دینی پیش از تولد

الف) - گزینش همسر

در اسلام، آغاز تربیت دینی از هنگامی است که یک دختر و پسر بالنده و به رشد رسیده، خواهان همسرگزینی و آغاز یک زندگی مشترک برمیآیند و میخواهند دارای فرزند شوند. از آنجا که ویژگیهای شخصیتی این دو، از کانالهای وراثت و تربیت به فرزندان انتقال مییابد، این والدین هستند که زمینه و بستر تازهای را برای نسل آینده خود پایشگذاری میکنند. از این رو، همسرگزینی و متغیرهای دخیل در آن، در روایتها گوناگونی مورد توجه قرار گرفته که به برخی از نمونه های این گفته ها اشاره میکنیم:

پیامبر گرانقدر اسلام (ص) در اینباره میفرماید: «انکحوا الأكفاء و انکحوا منهنم و اختاروا لنطفکم» [۳] (مجلسی، ۱۴۰۳ق: ج ۱۰۳، ص ۲۳۶، روایت ۲۹، باب ۳) «بکوشید همسران هم سطح و هم شأن را برای خودتان انتخاب کنید و برای پرورش و رشد نطفه‌های خود بهترینها را برگزینید.» در خبر دیگری آمده است که حسین فرزند بشار، خدمت امام علیابن موسیالرضا (ع) نامه‌ای نوشت و از آن امام پرسید: ای فرزند رسول خدا! از میان خویشان، خواستگاری برای دخترم آمده که از هر جهت خوب است اما به نظر من این خواستگار خیلی بداخلاق است. حضرت فرمودند: اگر شخص بداخلاق، دیندار هم هست، به او دختر ندهید. (نوری طبرسی، ۱۴۰۹ق: ج ۱۴، ص ۱۹۲) راز سازگاری و داشتن یک زندگی آرام و خالی از دغدغه، خوشخویی و خوشاخلاقی زن و مرد است. از این رو، در روایتهای اسلامی، پس از دینمداری، اخلاق آراسته و برتر، راز بهرهمندی از یک زندگی شاد و بیبحران است.

— معیارهای گزینش همسر

روایات دیگری، ما را به همه سونگری و توجه به جنبه‌های گوناگون همسرگزینی دعوت میکند. محمد بن مسلم از امام باقر (ع) گزارش میکند که گروهی از یاران امام از ایشان پرسیدند: ای فرزند رسول خدا، اگر مسلمانی همسری بیابد که خیلی زیبا اما دیوانه است و به خاطر زیبائیش، بخواهد با وی ازدواج کند آیا این اقدام او کار درستی است؟ حضرت فرمود: نه، ازدواج نکند. گفتند: اگر به گونه‌ای شیفته شده که نتواند از آن زن صرفنظر کند، چه انجام دهد؟ حضرت فرمود: اگر دوست دارد با او ازدواج کند اما بکوشد از وی بچه‌دار نشود. (کلینی، ۱۴۱۳ق: ج ۵، ص ۳۵۴)

روایت نبوی دیگری، همین پیام را به گونه دیگری مورد توجه قرار میدهد. روزی پیامبر بزرگوار اسلام (ص) در خطبه‌ای با مردم چنین فرمود: «ایاکم و خضراء الدمن... المرأة الحسنة فی منبت السوء»، «برحذر باشید از گله‌ها و نیلوفرهای زیبایی که در مرداب پیدا میشود. مردم که منظور حضرت را نفهمیده بودند، از ایشان پرسیدند: گله‌های زیبا و شاداب کدام است؟ آن حضرت فرمود: زن زیارویی که در خاندان و فضای خانوادگی نادرستی رشد و پرورش یافته باشد.» (همان، ص ۳۳۲) پرورش در چنین خانواده‌های از او شخصیتی دشوار میسازد. اگرچه وی زیبارو است اما همزیستی ندارد.

در بسیاری از روایتها، در گزینش شوهر بر سه ویژگی دین و تقوا، امانداری و اخلاق پافشاری شده است اما در گزینش زن، بر ویژگی‌های دیگری همانند فقدان کمبودها و کاستیهای شناختی همانند دیوانگی، احمقی و برخورداری از اصالت خانوادگی، شجاعت و مانند آن نیز تأکید شده است. به نظر می‌آید، بر اساس پیام این روایتها، انتقال برخی از صفات شخصیت، همانند تواناییهای شناختی و عاطفی از طریق مادر بیشتر است.

(ب) — آسیب شناسی آداب اسلامی آمیزش

پدر و مادر، نقش اساسی در تعیین ویژگیهای شخصیتی، فیزیکی، سلامت و عیب ساختار روانی و بدنی فرزند خود دارند. چگونگی آمیزش پدر و مادر، از جمله متغیرهای مهمی است که نقش چشمگیری در این راستا بر جای میگذارد. روایتهای فراوانی، به دقت در زمان آمیزش (شب یا روز، چه هنگامی از ماه) و مکان آن، حالت‌های روانی حاکم بر والدین، روند تغذیه و مانند آن اشاره دارد. همه این موارد، در هموار یا ناهموار بودن روند رشد نطفه، بهنجار یا نابهنجار بودن نسل آینده و میزان تربیت پذیری فرزندان اثر اجتناب ناپذیری دارد. به عنوان نمونه، در روایتی بیان گردیده که بهتر است آمیزش زن و شوهر در آغاز، میان و پایان هر ماه صورت نگیرد. در روایت دیگر، دقت در ذکر نام و یاد خدا هنگام آمیزش، با طهارت بودن (وضو)، دعا کردن و نماز خواندن پیش از آمیزش، سفارش شده است. امام صادق (ع)، در ذیل کریمه ۶۴ از سوره مبارکه اسراء [۴] میفرماید: «یکی از راههای شرکت شیطان در فرزندان این است که هنگام آمیزش و شکلگیری نطفه، انسان از یاد خداوند غافل باشد.» (فیضکاشانی، ۱۴۰۲ق: ج ۳، ص ۲۰۳)

در این رابطه به گروهی دیگر از روایتهایی که ما را به پابندی به برخی از آداب آمیزش فرا میخواند، اشاره میکنم.

امام جواد (ع) در روایتی بلند، داستان آمدن خضر پیامبر به نزد امام علی (ع) را نقل میکند. خضر نبی در این دیدار، از امام پرسشهای فراوانی نمود و آن حضرت از فرزندشان امام مجتبی (ع) خواستند که وی پاسخ آن پرسشها را بدهد. از جمله آن پرسشها این بود که فرزند چه هنگام به عمو، عمه، خاله یا دایی خود میرود؟ امام فرمود: اگر هنگامی که مرد با همسرش همبستر میشود، از نظر روانی و عصبی آرام و بیاضطراب باشد، نطفه وی به آرامی و بدون اضطراب و آشفتگی در رحم همسرش مینشیند و جای میگیرد. از آن پس هنگامی که نوزاد متولد میشود، از نظر ویژگیهای اخلاقی و شخصیتی، شبیه پدر و مادرش میشود. ولی اگر پدر و مادر هنگام آمیزش، دل شوریده، مضطرب و آشفته و از نظر بدنی متلاطم باشند، نطفه مرد با آرامش در رحم همسرش قرار نمیگیرد و بچه در این وضعیت به دایی یا خاله یا به عمو یا عمه‌اش میرود. (مجلسی، ۱۴۰۳ق: ج ۶۰، ص ۳۵۹).

خانمی خدمت نبی مکرم اسلام (ص) رسید و گفت: یا رسول الله! اگر خداوند عادل است، پس چرا من یک بچه کور قسمتم شده است. حضرت فرمودند: او گناهی نکرده بلکه شما کوتاهی کرده‌اید. آیا در هنگام آمیزش، شوهر شما شراب نوشیده بود؟ گفت: بلی! حضرت فرمودند: یکی از پیامدهای مصرف الکحل این است که روی بینایی بچه اثر میگذارد.

بازنگری سیره رفتاری معصومان نیز، زوایای دیگری از این آداب را برای ما باز می‌گشاید: هنگامی که نبی مکرم اسلام و همسرشان خدیجه تصمیم گرفتند که به فرمان خداوند پذیرای هدیه آسمانی یعنی وجود حضرت زهرا (س) باشند و نطفه ایشان بسته شود، خودشان و خدیجه را تحت چهل روز مراقبت، نظارت تغذیه و عبادات ویژه درآوردند. پیامبر به فرمان خداوند، چهل روز از خدیجه جدا شدند و خود و ایشان به آماده سازی بدنی و روانی خود پرداختند.

پایبندی دقیق و هماره، نسبت به آداب آمیزش چنان مهم و اثرگذار است که پیامبر بزرگوار اسلام (ص)، به امیرالمؤمنین علی (ع) میفرمایند: مسائل مربوط به آمیزش را آن چنانکه من برایت توضیح میدهم نگهدار، همانطور که جبرئیل به من آموزش داد و من آنها را حفظ کردم. (طبرسی، ۱۴۰۸ق: ص ۲۱۹).

ج) - بهینه سازی دوران بارداری

در روایتهای اسلامی، سفارشهای فراوانی به پدر و مادر، در راستای بهینه‌سازی دوران بارداری شده است. برای نمونه، مادران در مورد تغذیه و خوراک خود و دقت در پیراسته‌سازی و حلال بودن آن، فراوان سفارش شده‌اند. مادران باید از خوردن روزی حرام یا خوردن چیزهایی که حلال و حرام بودن آن روشن نیست و از شنیدن آواهای نامشروع پرهیز کنند. بهتر است مادر هماره با وضو باشد و حتی با وضو هم بخوابد.

۲) - زمینه‌سازی تربیت دینی در آغاز تولد

الف) - از آغاز تولد تا روز هفتم

مرور و بازنگری آموزه‌های دینی مربوط به روزهای آغازین تولد نوزاد، موجب آگاهی ما از حکمت و فلسفه بسیاری از آموزه‌ها میشود. در این رابطه به سه مورد اشاره میکنم.

- خواندن اذان و اقامه

در برخی از روایات آمده است که خواندن اذان در گوش راست و اقامه در گوش چپ نوزاد، وی را در بهره‌مندی از آرامش و امنیت روانی و مصون ماندن از جنون، پستی و غش یاری میدهد. اینکار همچنین بستر ساز آموزه‌های آتی، درباره مفاهیم اعتقادی و مذهبی است. اگر نوزاد از آغاز با این آواها و آهنگها آشنا شود، در سنین بالاتر راحت‌تر پذیرای آموزه‌های دینی میشود، زیرا با این مفاهیم، واژه‌ها و پیامهای آن، از این پیش مأنوس شده است.

پیامبر اکرم (ص) میفرماید: اگر کسی در اولین روز تولد نوزاد، در گوش راست و چپ وی اذان و اقامه بگوید، آن نوزاد از دستبردهای شیطان مصون خواهد بود. (الإربلی، ۱۴۰۵: ج ۲، ص ۱۴۸) و همچنین در روایتی دیگر میفرماید: کودکی که در گوش راست و چپش اذان گفته باشند، شیطان به او دستبرد نمیزند. (ابن شعبه حرانی، ۱۳۶۹: ص ۱۴) مصونیت از دستبرد شیطان بدین معنا است که احتمال ارتداد، کفر، شرک و دینگریزی در وی پایین میآید. همچنین در برخی از روایات آمده است، کودکی به شدت پرخاشگر و بداخلاق بود، وی را نزد نبی مکرم اسلام (ص) آوردند. حضرت از مادرش پرسیدند: وقتی این کودک متولد شد، آیا در گوش راست و چپش اذان گفتید؟ مادر گفت: نه، حضرت فرمودند: اگر دیدید نوزاد یا کودکی خیلی آشوب زده و بیقرار است، در گوش راست و چپ او اذان بگوئید. (البرقی، ۱۳۷۰: ج ۲، ص ۴۶۴) ششمین پیشوای معصوم امام صادق (ع) هم میفرماید: نوزادی که در گوشش اذان گفته میشود، دچار افتهای شخصیتی چشمگیر نمیشود. (حر عاملی، ۱۳۶۷: ج ۱۵، ص ۱۳۷) این افتهای شخصیتی همانند افسردگی، روان نژندی یا روان پریشی موجب میشود که فرد همیشه مضطرب و آشفته باشد.

«تحنیک» یا کام برداشتن نوزاد با آب فرات، آب باران یا تربت امام حسین

این کام برداشتن، منجر به امنیت جسمی و روانی و گروش به اهل بیت (ع) است. امام معصوم میفرماید: «حَنَكُوا اولادکم بماء الفرات و بتره قبر الحسین (ع) فان لم یکن فماء السماء» (کلینی، ۱۴۱۳: ج ۶، ص ۲۴). بر اساس پیام برخی از روایات، کام برداشتن از آب فرات بدینخاطر است که اگر کسی از آن آب بنوشد، کینه اهل بیت (ع) را به دل نخواهد داشت. چون این آب از بین آبهای عالم، آب مؤمن برشمرده شده است. چه بسا با عنایت خداوند، نوشیدن یا نوشاندن این آب؛ پیامدهایی همانند امنیت جسمی و روانی یا گرایش عاطفی مهرورزی، به خاندان پیامبر (ص) به دنبال داشته باشد. کام برداشتن نیز، یکی از اقدامات بستر ساز برای تربیت پذیری دینی است.

— دقت در رنگ پوشی نوزاد

این امر، از دیگر آموزه‌های بستر ساز در تربیت دینی است. در برخی از روایات، در انتخاب نوع رنگ پوشی و محیط اطراف زندگی نوزاد، توجه زیادی شده است. زیرا رنگها به عنوان یک محرک دیداری میتوانند روی شکلگیری ویژگیهای خلقی، عاطفی و انگیزشی، در شخصیت نوزاد اثر بگذارند. در پاره‌ای از روایات آمده است: نخستین روزی که امام حسن مجتبی (ع) متولد شدند، خانمهای اطراف حضرت، امام حسن (ع) را در پارچه زرد رنگی پیچیدند. همین امر پیامبر اکرم (ص) را ناراحت کرد و ایشان بیدرنگ فرمود: چرا نوزاد را در لباس سفید نبوشانید؟! در مورد گرینش رنگ لباس و آگاهی بهتر از پیامدهای روان شناختی آن، به نوشته لوشه تاکس، روانشناسی رنگها، ترجمه لیلا مهردادی مراجعه کنید.

— نام‌گزینی و نقش آن بر فرایند رشد شخصیت

برگزیدن نام نیک، از دیگر عوامل بستر ساز در فرایند تربیت دینی است. نام نیکو، نماد هویت و شخصیت آینده هر فرد است. هویت هر کسی، از متغیرهای فراوانی اثر میپذیرد که یکی از اولین متغیرهای دخیل در شکلگیری هویت، نام او است. نبی اکرم (ص) از جایی میگذشتند، متوجه شدند که مادری فرزندش را با نام «عاصیه» (گناهکار) صدا میزند. حضرت آن زن را به خاطر این نامگذاری مورد مواخذه قرار دادند و فرمودند: این نام را تغییر بده.

روانشناسان میگویند: کودکان در آغاز متوجه معنا و مفهوم نام خویش نمیشوند اما پس از اینکه به سن رشد رسیدند، به آن توجه میکنند؛ به گونهای که معنا و مفهوم نام هر کس، در «خود پنداره» [۵] وی اثر میگذارد. خودپنداره به معنای پندار، برداشت و تصویری است که هر فردی از خود، شایستگیها، ظرفیتها و تواناییهایش دارد. این خودپنداره، برآیندی از متغیرهای گوناگون، همانند وراثت، محیط، تربیت، ارتباطات و تعاملها است که همه در نهایت موجب میشوند تا هر فرد از خودش یک برآیندی مثبت یا منفی، ارزشی یا ضد ارزشی پیدا نماید.

نام همراه همیشگی انسان تا قیامت است و حتی به شهادت برخی از روایتها، در قیامت نیز انسان را به نام دنیایی وی فرا میخوانند. هنگام حشر و فراخوانی آدمیان، آنان را به اسمهایشان صدا میزنند. یکی از کارکردهای روانشناختی مهم نام خوب، «هماندسازی» است. نامهای خوب موجب میشوند که هر فرد با بزرگانی که نام وی با آنان یکی است، همانندسازی کند. در روایت آمده است: حتی پیش از تولد نوزاد، برای وی نامی برگزینید. امام علی(ع) میفرماید: «نخستین نیکی پدر و مادر به فرزندشان، نام نیکویی است که برای وی برگزینند.» (کلینی، ۱۴۱۳ق: ج ۶، ص ۱۸) امام باقر(ع) نیز در این رابطه میفرماید: «ما از ترس القاب و برجسبهای بدی که دیگران ممکن است به فرزندانمان نسبت بدهند، برای آنان پیش از تولد، کنیه [۶]برمیگزینیم.» در فرهنگ عربی و اسلامی، کنیه گذاری نوعی احترام گذاشتن به دیگران است؛ به ویژه اگر کسی را به جای نام با کنیه صدا کنند.

حضرت میفرماید: اگر پیش از تولد برای نوزاد خود نام و کنیه انتخاب نکردید، حداقل سعی کنید تا روز هفتم برای فرزندان خود نام نیکو برگزینید. (کلینی، ۱۴۱۳ق: صص ۲۹-۱۸) نام نیک از جمله حقوق فرزند بر والدین است. گزینش نام و چگونگی آن، از چنان اهمیتی برخوردار است که در خبری آمده است: «مردی خدمت نبی مکرم اسلام (ص) آمد و از حقوق فرزندان بر پدر و مادر پرسید. حضرت فرمودند: اسم و نام خوبی برایش انتخاب کنید، خوب تربیتش کنید و او را در دستیابی به یک موقعیت اجتماعی شایسته یاری دهید.» (همان، ص ۴۸) حق سومی که در این روایت از پیامبر گزارش شده است، دو گونه ممکن است تفسیر شود. گروهی میگویند مقصود از آن، گزینش همسر خوب است و برخی دیگر، این گفتار نبوی را به یاد دادن حرفه یا مهارت شغلی مناسب بازگرداندهاند.

— آسیب شناسی خوب صدا نزدن نام فرزندان

گام بعدی در این باره، سبک نکردن نام برگزیده است. حواسمان باشد که نباید با اضافه کردن پسوند یا پیشوندهایی اسم کسی را تحقیر آمیز صدا کنیم. خداوند متعال میفرماید: «ولا تنابزوا بالألقاب». (حجرات، ۱۱) صدا کردن احترام آمیز بدین خاطر است که نام شایسته و جهت دهندهای برای فرزندان برگزینیم. نامها باید دارای هدف، معنا و کرامت بخش باشد. پس از گزینش نام، نباید صدازدن فرزندانمان به گونهای باشد که به آنان احساس منفی یا تحقیر آمیز بدهد.

از دیگر آموزههای بستر ساز در فرایند تربیت دینی، دادن صدقه است. در روایتی آمده است که در روز هفتم، به وزن نوزاد صدقه بدهید. از جمله پیامدهای صدقه، پیشگیری از بلاهایی است که برای ما قابل پیشبینی نیست. در روایات دیگری هم، عقیقه کردن در کنار صدقه دادن سفارش شده است.

* بهتر است فرایند پرورش دینی در خانواده چگونه باشد؟

پیش بردن فرایند پرورش دینی، به صورت بهینه و کیفی، مستلزم توجه به برخی از نیازهای اساسی است که به برخی از آنها اشاره میکنم:

۱) پیشگیری از تحریکات جنسی کودکان

اگر دوست داریم کودکان خود را از خطر انگیزش زودرس یا انحراف جنسی باز داریم، باید به برخی از سفارشهایی که در این زمینه از پیشوایان معصوم رسیده توجه و آنها را با جدیت دنبال کنیم. در این جا تنها به سه مورد از این سفارشات اشاره میکنم:

الف) جداسازی بستر خواب کودکان از یکدیگر و از پدر و مادر

امام صادق(ع) در اینباره میفرماید: وای بر آن پدر و مادری که با فرزند یا فرزندان خود هنگام آمیزش هم اتاق میشوند. سوگند به خدایی که جانم در دست او است؛ اگر هنگام آمیزش پدر و مادر، نوزاد آنان را در این حال ببیند و گفتار آنان را بشنود و حتی

صدای نفس آنان را بشنود، هرگز به رستگاری نرسد و هنگام بزرگی به انحراف جنسی کشیده میشود. پدر و مادر این نوزاد، کسی جز خود را در اینباره سرزنش نکنند. (کلینی، ۱۴۱۳ق: ج ۵، ص ۵۰۰)

(ب) - نهی از بوسیدن دختر بیگانه

در سنی که دختر هنوز به بلوغ نرسیده، بوسیدن وی لذت‌آور است. از این رو، نباید دختر بیگانه را بوسید؛ زیرا این بوسیدن میتواند زمینه‌ساز انحرافات جنسی آینده آن دخترچه شود. همچنین در روایت آمده است، وقتی دختر یا پسر بچه، به سن ۲ یا ۳ سالگی رسید، رانها و ماهیچه‌هایش را فشار ندهید؛ زیرا این عمل در زود انگیزی جنسی وی اثر میگذارد.

(ج) - نداشتن ارتباط جنسی در برابر نگاه فرزندان

از آمیزش یا پیشدرآمدهای آمیزشی، در برابر چشم فرزندان حتی در سنین کمتر از دو سال، باید پرهیز نمود. زیرا اینکارها بر تمایل و گرایش بچه‌ها به گناه و بزهکاری جنسی اثر میگذارد.

(۲) مهرورزی و محبت

همه روانشناسان معتقدند که کودکان به موازات نیازهای زیستی و فیزیولوژیکی به ویژه در سنین نخستین، نیازمند ارتباطات عاطفی و پذیرش از جانب دیگران هستند که برآورده کردن این نیازها، موجب بسترسازی آرامش و تعادل روانی و دستیابی به برخی از بالندگیهای روانی است. آرامش روانی، امنیت خاطر، اعتماد به نفس، اعتماد به والدین، الگوگیری در مهرورزی به دیگران و پیشگیری از انحرافات، نمونه‌ای از این امتیازات است. به اعتقاد برخی از روانشناسان، مهرورزی و محبت نمودن به کودکان، نه تنها موجب تندرستی بلکه بهترین پل ارتباطی برای تربیت کودکان در ساحت‌های گوناگون اعم از تربیت اخلاقی، دینی، سیاسی، عاطفی، فیزیکی و آموزشی است.

ارتباط عاطفی با فرزند موجب میشود که وی با والدین خویش صمیمی باشد، به آنان اعتماد کند و آنان را پناهگاه خویش در بحرانیهای زندگی بداند. خداوند در قرآن کریم، خطاب به پیامبرش میفرماید: «فَمَا رَحْمَةُ اللَّهِ لَكُمْ وَلَوْ كُنْتُمْ فَظًا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَانْفَضُّوا مِنْ حَوْلِكُمْ» (آل عمران، ۱۵۹) «به خاطر رحمت خدا بود که تو با آنان ارتباط صمیمی و مهرآمیزی پیدا کردی، اگر یک فرد خشن و گستاخ بودی، هر آینه هیچ کس دور تو جمع نمیشد.» نقش محبت در جلب دیگران به دینداری، به خوبی از این آیه کریمه روشن میشود.

روشهای ابراز محبت

شاید همه ما مهرورزی به کودکان را یک نیاز انکارناپذیر بدانیم. اما راهها و شیوه‌های مهرورزی برایمان مبهم باشد. در یک تقسیمبندی کلی، ابراز محبت به رفتاری و گفتاری تقسیم میشود.

- ابراز رفتاری

اقدامات عملی و رفتاری، از قبیل روی زانو نشاندن، در آغوش گرفتن، بوسیدن، سواری دادن و بعضی وقتها کنار کودکان خوابیدن، هدیه دادن، بازی کردن و بر سر آنها دست نوازش کشیدن است که در بسیاری از روایات مورد توجه و تأکید قرار گرفته است. برخی از این روایات را با هم مرور میکنیم:

پیامبر اکرم (ص) میفرماید: «أَحْبُوا الصَّبِيَّانَ وَارْحَمُوهُمَا» (طبرسی، ۱۴۰۸ق: ص ۲۳۱)

- امام علی (ع) از خاطرات شیرین دوران کودکی خویش چنین یاد میکند: هنگامی که پیامبر اکرم (ص) در اوان کودکی مرا به خانه خویش برد، همیشه مرا در دامنش مینشاند. مرا به سینه خود میفشرد. هر وقت میخواست بخوابد و من فاصلهام با پیامبر زیاد

بود و خوابم نمیرد، وی مرا نزدیک بستر خویش میبرد. بعضی وقتها دستش را به صورت من و بدنش را با بدن من تماس میداد. حتی کاری میکرد که من وی را استشمام کنم. (نهجالبلاغه، ۱۳۷۹: خ ۱۹۲)

ابنعباس میگوید: «نزد پیامبر بودم درحالی که فرزندش ابراهیم بر زانوی چپ او و حسین علی بر زانوی راست او قرار داشت. پیامبر گاه این و گاه آن یکی را میبوسید که در این حال جبرئیل وحی، از سوی خداوند نازل شد.» (مجلسی، ۱۴۰۳: ج ۴۳، ص ۲۶۱)

— «اقرعنباحس» از پیامبر اسلام چنین روایت میکند: پیامبر (ص) امام حسن و حسین (ع) را بسیار محبت میکرد، میبوسید و آنها را نوازش میکرد. این کار پیامبر برای من گران میآمد. از این رو، به ایشان گفتم: شما این دو پسر را چه قدر میبوسید! در حالی که خداوند به من ده تا پسر داده و من به یاد نمیآورم که بوسهای به آنها داده باشم. حضرت فرمود: من چه کنم که خداوند رحمت را از دلت برده است! (طبرسی، ۱۴۰۸: ص ۲۳۱)

— از امیرالمؤمنین علی (ع) نقل شده که وی پیش روی یکی از دخترانشان، پسر کوچک خود را بوسیدند. دختر پرسید: آیا وی را خیلی دوست میدارید؟ امام فرمود: آری دخترم! دختر گفت: گمان میکردم که شما جز خداوند، کسی را دوست نمیدارید. امام گریست و فرمود: «الحب لله والشفقة للاولاد.» محبت من ویژه خدا است اما به فرزندانم هم مهر میورزم. (نوری الطبرسی، ۱۴۰۹: ج ۱۵، ص ۱۷۱ به نقل از طبرسی، ۱۴۰۸: ق)

براساس این گفتار علوی، محبت و مهرورزی بر دو گونه است: بعضی محبتها در عرض هم هستند. مثل عاطفه انسان نسبت به فرزندان، والدین، همسر و ... که در این روایت تعبیر به شفقت شده است. اما محبت دیگری وجود دارد که در طول محبتهای این جهانی است و از بینش و معرفت ما به خداوند برمیخیزد. امام این گونه دوم را «حب» نامیدهاند. از این گرایش عاطفی، میتوان به عشق یاد کرد. این محبت هم از جهت کیفی و هم از نظر کمی با گونه نخستین متفاوت است.

در بارهای از روایات آمده است که «نگاه مهربانگیر پدر و مادر به فرزندان، عبادت است.» (نوری طبرسی، ۱۴۰۹: ج ۱۵، ص ۱۷۰) پیامبر اکرم (ص) میفرماید: «فرزندان خود را ببوسید که برای هر بوسه درجهای در بهشت به شما خواهند داد.» (طبرسی، ۱۴۰۸: ق: ص ۲۳۱)

ابوهریره میگوید: هرگاه برای پیامبر میوه نوبری میآوردند، میفرمود: خداوندا! به شهر ما برکت روزافزون ده. سپس این میوه نوبر را به کوچکترین کودکانی که نزد ما حاضر بودند، میداد. (قشیری نیشابوری، بیتا: ج ۴، ص ۱۱۷)

پیامبر اسلام (ص) میفرماید: اگر یکی از شما به مسافرت رفت، هنگام بازگشت تا جاییکه در توانش است، برای خانوادههای خود هدیه بیاورد. (حر عاملی، ۱۳۶۷: ج ۸، ص ۳۳۷)

- * «قرآن کریم»، ترجمه آیت‌الله ناصر مکارم شیرازی، دارالقرآن الکریم، چ سوم، قم، ۱۳۷۶.
- * «نهج‌البلاغه»، ترجمه محمد دشتی، انتشارات لقمان، قم، ۱۳۷۹.
- * ابن‌ابی‌الدنیا: «کتاب العیال»، دار ابن‌القیم، دمشق، بیتا.
- * ابن‌ابی‌الحدید: «شرح نهج‌البلاغه»، تحقیق محمد ابوالفضل ابراهیمی، دار احیاء التراث العربی، بیروت، ۱۳۸۵ق.
- * ابنشعبه حرانی، حسن بنعلیناالحسین: «تحفالعقول من آل الرسول»، آیه‌الله کمرهای، انتشارات اسلامی، قم، ۱۳۶۹.
- * افروز، غلامعلی: «مباحثی در روانشناسی و تربیت کودکان و نوجوانان»، انتشارات انجمن اولیا و مربیان، تهران، ۱۳۸۰.
- * الاربلی، ابوالحسن علی بن عیسی: «کشف الغمّه فی معرفه ال ائمه»، دارالأضواء، بیروت، ۱۴۰۵ق.
- * البخاری الجعفی، محمد بن اسماعیل: «الصحيح»، دارالفکر، بیروت، ۱۴۰۱.
- * البرقی، احمد بن محمد بن خالد: «المحاسن»، دارالکتب الإسلامیه، تهران، ۱۳۷۰.
- * التیمی الآمدی، عبدالواحد ابن محمد: «غررالحکم و دررالکلم»، محمد علی انصاری، دار الکتاب، قم، ۱۳۷۳.
- * السلمی، محمد بنمسعود ابنعیاش: «تفسیر عیاشی»، المکتبه‌العلمیه‌الإسلامیه، تهران، ۱۳۶۳.
- * النوری الطبرسی، میرزا حسین: «مستدرک‌الوسائل و مستنبط‌المسائل»، مؤسسه آل‌البیت لإحياء التراث، بیروت، ۱۴۰۹ق.
- * الهیثمی، علین ابیبکر: «مجمعالزوائد و منبع‌الفوائد»، دارالکتب العلمیه، بیروت، ۱۴۰۸ق.
- * بلخی رومی، جلال‌الدین محمد: «مثنوی معنوی»، با تصحیح و مقدمه قوام‌الدین خرمشاهی، انتشارات ناهید، تهران، ۱۳۷۵.
- * حرالعاملی، محمد ابن‌الحسن: «وسایل‌الشیعه»، انتشارات اسلامی، تهران، ۱۳۶۷.
- * حسینزاده، سیدعلی: «تربیت فرزند: سیره تربیتی پیامبر (ص) و اهل‌بیت (ع)»، پژوهشکده حوزه و دانشگاه، قم، ۱۳۸۰.
- * ستوده، هدایت‌الله: «مقدمهای بر آسیب‌شناسی اجتماعی»، انتشارات آواینور، تهران، ۱۳۷۲.
- * سهرابی، محمد رضا؛ سهرابی، ثریا: «دوران شکفتگی: راهنمای بلوغ دختران نوجوان»، انتشارات انجمن اولیا و مربیان، تهران، ۱۳۸۰.
- * سیرز، ویلیام: «مادر و پرورش فرزند»، پروین فرهادی، کتاب‌ماد، تهران، ۱۳۶۹.
- * شامیانی، هوشنگ: «بزهکاری اطفال و نوجوانان»، ویستار، تهران، ۱۳۷۲.
- * شعیری، تاج‌الدین: «جامع‌الآخبار»، لوح رایانه‌ای نور ۲، مرکز کامپیوتری علوم اسلامی، قم.
- * شکوهی، غلامحسین: «تعلیم و تربیت و مراحل آن»، آستان قدس رضوی، مشهد، ۱۳۶۵.
- * صالحی شامی، محمد بن یوسف: «سبلالهدی و الرشاد فی سیره خیرالعباد»، دارالکتب العلمیه، بیروت، ۱۴۱۴ق.

- * طباطبایی، محمد حسین: «سنن النبی»، انتشارات اسلامی، تهران، ۱۳۷۵.
- * طبرسی، رضی‌الدین ابی‌نصر الحسین‌فضل: «مکارم‌الاخلاق»، دار‌الحوراء، بیروت، ۱۴۰۸ق.
- * عوفی، محمد: «جوامع الحکایات و لوامع الروایات»، دار‌الکتب العلمیه، بیروت، ۱۴۰۸ق.
- * فرید، مرتضی: «الحديث: روایات تربیتی از مکتب اهل بیت»، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، تهران، ۱۳۶۸.
- * فیض کاشانی، محسن: «تفسیر صافی»، مؤسسه الأعلمی للمطبوعات، بیروت، ۱۴۰۲ق.
- * قائمی مقدم، محمد رضا: «روشهای آسیب‌زا در تربیت: از منظر تربیت اسلامی»، پژوهشکده حوزه و دانشگاه، قم، ۱۳۸۲.
- * قشیری النیشابوری، مسلم بن حجاج: «صحیح مسلم: بشرح النووی»، دار‌الکتب العربی، بیروت، بیتا.
- * کریمینیا، محمدعلی: «الکوهای تربیت اجتماعی، رهنمودهای مهم تربیتی در قالب تمثیل و حکایت»، پیام مهدی، قم، ۱۳۷۷.
- * کریمی، عبدالعظیم: «تربیت آسیب‌زا».
- * کلینی، محمد بن یعقوب: «الکافی»، دار‌الکتب الإسلامیه، تهران، ۱۴۱۳ق.
- * لوشه، تاکس: «روانشناسی رنگها»، لیلا مهر دادی، حسام، تهران، ۱۳۷۱.
- * متقی، علاء‌الدین ابن‌حسام‌الدین هندی: «المرشد إلى کنز العمال فی سنن الأقوال و الأحوال»، مؤسسه الرساله، بیروت، ۱۴۰۹ق.
- * مجلسی، محمد باقر: «بحار الأنوار»، دار احیاء التراث العربی، بیروت، ۱۴۰۳ق.
- * محمدیان، بهرام: «نگاهی دیگر به حقوق فرزندان از دیدگاه اسلام»، انجمن اولیا و مربیان، تهران، ۱۳۷۷.
- * مشکور، محمد جواد: «فرهنگ فرق اسلامی»، آستان قدس رضوی، مشهد، ۱۳۷۲.
- * منطقی، مرتضی: «روانشناسی تربیتی»، جهاد دانشگاهی، تهران، ۱۳۷۲.
- * مهجور، سیامک رضا: «روانشناسی بازی»، راهگشا، شیراز، ۱۳۶۷.
- * نوابی نژاد، شکوه: «سه گفتار درباره راهنمایی و تربیت فرزندان»، انجمن اولیا و مربیان، تهران، ۱۳۸۰.
- * هترینگتون، ای. میوس؛ راس، دی. پاک: «روانشناسی کودک از دیدگاه معاصر»، جواد طهوریان و همکاران، آستان قدس رضوی، مشهد، ۱۳۷۳.
- * : «روانشناسی رشد»، انتشارات سمت، تهران، ۱۳۷۹.